

V. P. GRAČEV, SERBSKAJA GOSUDARSTVENOST' V X—XIV vv.,
Moskva 1972, 331.

Jedno od osnovnih pitanja iz istorije razvoja državne uprave u srednjovekovnoj Srbiji tj. pitanje organizacije administrativne uprave i instituta nastalih u vezi sa tim, prilično rano je privuklo pažnju i naših i stranih istoričara. Međutim, u poslednje vreme je interesovanje naših istraživača za ovu tematiku prilično opalo, tako da rad sovjetskog istoričara V. P. Gračeva predstavlja izvesno osveženje i pokušaj da se rešavanju ovog pitanja priđe sa novih, marksističkih pozicija i da se na jednom mestu sakupi i prokomentira sve što je u izvorima sačuvano i u literaturi rečeno o župama i županima u srednjevekovnoj Srbiji.

U stvari, Gračev se već duže vremena bavi ovom problematikom, pa je pre ovoga objavio nekoliko radova iz te oblasti (vidi prikaz u JIČ-u 1—2, 1966, 181—182). Ovom prilikom on je pitanju organizacije i evolucije instituta župe i župana prišao šire i svestranije. Zapravo pošao je sa sličnih pozicija kao sovjetski istoričar Deržavin, koji je župu posmatrao kao ustanovu zajedničku svim slovenskim narodima. S obzirom na to, Gračev je u uvodu morao da se osvrne na ove institute i kod Zapadnih Slovena.

Prva glava u radu (19—90) odnosi se na pomen i tumačenje župe kod srednjovekovnih pisaca i istraživača od početka XIX veka do najnovijeg vremena. Izlaganje počinje sa Orbinijem, preko Lučića, Pavla Rittera Vitezovića, Rajića, Šafarika, Palackog, Hilferdinga, Račkog, V. Klaića, N. Krstića, Florinskog, Novakovića, Jirečeka do najnovijih O. Mandića, M. Kostrenčića i N. Klaić. Starijim istoričarima zamera da je i posle njihovog razmatranja pitanje instituta župe i župana ostalo nejasno, jer nije vezivano s opštim problemom razvitka slovenskog društva i pojavom državnosti. Hilferdingu i njegovim sledbenicima zamera što je njihova predstava o župama proizvoljna konstrukcija koja se bazira ne toliko na analizi izvora, koliko na osnovu opštih predstava i pogrešnih identifikacija. Jirečeku priznaje da je najviše doprineo rešavanju ovog pitanja, dok su se ostali uglavnom koristili njegovim rezultatima. Na kraju poglavlja daje analizu izvora koje upotrebljava u radu.

Druga glava odnosi se na ekonomsku i administrativnu strukturu srpskih oblasti od X-XIV veka. Autor najpre navodi u kojim se sve izvorima župa pominje i konstatuje da dosadašnje mišljenje da je termin župa označavao istorijski složen kompleks ili uopšte otpada ili traži sasvim drugo rešenje. Zatim prelazi na izlaganje o administrativno-teritorijalnim celinama u Podgorju, Trebinju i Humu, kojih je kako tvrdi bilo dvadeset četiri, a od toga se samo četiri pominju kao župe. Za administrativno-teritorijalne celine u Zeti navodi sve što se može reći na osnovu izvora i literature. Uz to daje i tabelarni pregled darovanih sela na području Zete od kraja XII do 60-tih godina XIV veka i ističe da je najviše sela darovano od 30-tih do 40-tih godina XIV veka tj. u vreme kad je centralna vlast bila najjača. Autor smatra da su vladari darujući sela u posed pojedinim ličnostima ili manastirima, nastojali da naruše celinu određenih oblasti, što je doprinelo bržem razvoju feudalnih odnosa. Tamo gde je darovanja bilo manje, duže su se održale granice starih oblasti, a isto tako i grupe naselja međusobno povezane zajedničkim imenom, a možda i rodbinskim vezama — zaključuje autor.

O župama u Raškoj autor govori prvenstveno na osnovu žičkih povelja i nabraja ukupno dvadeset pet župa. Uz to navodi i sela u pojedinim župama darovana manastirima ili svetovnim feudalcima u periodu od kraja XII do 60-tih godina XIV veka, i zaključuje da su do početka XIV veka stare administrativne celine Raške bile razbijene, a umesto njih su formirane teritorije feudalnih gospodara. Zapravo, na staroj teritoriji stvorene su nove administrativne jedinice koje su se takođe nazivale župama.

Autor se zatim osvrće na Makedoniju dajući najpre njen kratak istorijat. Što se administrativnog uređenja tiče smatra, da je i tu, u vezi sa srpskim osvajanjima, uveden zajedno sa srpskom upravom i sistem administrativne podele na župe. Na kraju poglavlja zaključuje da su sa porastom gradova u XIV veku i u procesu masovnog preseljavanja u XV i XVI veku nekadašnje teritorijalno-administrativne jedinice dobile nove granice i nova imena, obično po nazivu gradova.

Za župu je donekle bilo vezano i zvanje župana, pa je autor treću glavu (199—273) posvetio evoluciji instituta župana u raznim etapama razvoja srpske države. Najpre analizira pomen župana u izvorima sa područja Južnih Slovena i smatra da materijal sa teritorije Hrvatske daje osnove za pretpostavku da su u Hrvatskoj župani u X-XI veku bili predstavnici kraljevske, odnosno državne administracije. Posle ovih opštih osvrtu autor prelazi na izlaganje o županima po pojedinim oblastima. Možda rukovođen time što je najviše izvornog materijala sačuvano za područje bliže Dubrovniku, autor izlaganje počinje sa županima u Trebinju i Konavlima. No on se ne ograničava samo na one ličnosti koje se u izvorima izričito pominju kao župani, već govori o svima koji su upravljali ovim oblastima. Najzad ističe da su do 50-tih godina XIV veka Trebinjem i Konavlima upravljali župani, a onda su ih zamenile kefalije koji se zadržavaju sve do 90-tih godina XIV veka, kad se tu uvodi uprava kao u Bosni. Autor se dosta zadržava i na prilikama u Humu i ističe da u vreme formiranja nemanjićke države Hum još nije predstavljao organsko jedinstvo s ostalim oblastima države, a poslednji predstavnik humske dinastije oterani su sredinom XIII veka. U Stonu je župana nestalo posle 1333, a u oblastima pod Bosnom održali su se sve do turskog osvajanja.

Autor zatim prelazi na Zetu. Tu najpre govori o položaju Zete u državi Nemanjića i ističe da je teško poverovati da je Zeta bila u vazalnom položaju prema Raškoj, jer je Vukan u Zeti bio kralj. Uz to tvrdi da ga je tamošnja vlastela, oslanjajući se na tradicije dukljanske države, proglasila kraljem u nadi da ga suprotstavi ocu i sa željom da on nastavi politiku ranijih dukljanskih kraljeva (s. 240). Tu se najpre mora primetiti da Zeta nije bila u vazalnom položaju prema Raškoj već njen sastavni deo, a zatim da se Vukan ne naziva kraljem samo po želji domaće vlastele. O nekakvoj Vukanovoj nameri da se suprotstavi ocu, čini nam se da ne može biti govora, jer je on u Zetu došao sa očevim znanjem i saglasnošću već prvih godina po osvajanju Zete i to verovatno kao budući naslednik prestola. Međutim spoljopolitički interesi Srbije u to vreme doveli su do izmene ovog plana. Autor dalje ističe da su srpski vladari Nemanja i Prvovenčani dođuše darovali i sela u Zeti Hilandar, ali ih je manastir gubio, pa je centralna vlast bila prinuđena da ih uvek ponovo potvrđuje. On time hoće da dokaže kako su vladari Zete pokušavali da vode neku samostalnu politiku i da su pružali otpor vladaru Raške. Međutim, ovo je još jedan dokaz da autoru nije sasvim jasan položaj Zete u okviru srpske države, a isto tako ni praksa koja se ustalila u srednjovekovnoj srpskoj državi, da svaki novi vladar potvrdi darovanja svog prethodnika, bilo da se radilo o manastirima ili svetovnim feudalcima. Na kraju ipak pravilno primećuje da prisajedinjenje Zete i Huma Raškoj ne treba posmatrati kao mehanički proces, već da je bila u pitanju duga i postepena reorganizacija kako društvenih, tako i političkih odnosa. Što se instituta župana tiče, ističe da se na području Zete od kraja XII do sredine XIII veka retko sreće. Osvrće se i na Balšiće i njihov dvor.

Za Rašku autor konstatuje da od XII do 40-tih godina XIV veka nema pomena o institutu župana, jer organizacija feudalnog gazdinstva isključuje mogućnost postojanja prvobitnih formi ovog instituta, zapravo onih formi kakve su u Raškoj bile do XII veka. U Makedoniji se župani pominju i 40-tih godina XIV veka, a posede i zvanja su dobili od srpskih vladara. U stvari, autor je došao do zaključka da je pojam i institut župana od VII do XIV veka evoluirao. U VII i VIII veku

su to jedinstveni predstavnici vlasti, sredinom IX veka podčinjeni su knezovima, u XII veku upravljaju oblastima i okruzima, a podčinjeni su kralju ili velikom županu, dok župani u XIV veku nemaju ničeg zajedničkog sa onima do XII veka.

U četvrtoj glavi (273—303) autor govori o župi i županu u sistemu administrativne uprave u nemanjičkoj državi. On ističe da je župa bila jedinica administrativne uprave, ali i teritorijalno-geografska oblast i da se početkom XIV veka taj termin više upotrebljava za označavanje administrativno-upravne jedinice. U nekim slučajevima je, naglašava on, upravnik župe bio i zemljovlasnik, ali u većini slučajeva je to bio vladarev činovnik. Granica župe je, po mišljenju autora, određivana smerom administrativne uprave, a manje teritorijalno-geografskim položajem. Raspadom nemanjičke države likvidiran je i sistem administrativne podele na župe, pa se župa do kraja XIV veka više i ne susreće u izvorima sa srpskog područja, izuzev onih oblasti koje su ušle u sastav bosanske države, gde se zadržao stari način upravljanja sve do turskog osvajanja.

Što se tiče instituta župana kao organa administrativne uprave, autor smatra da je u Raškoj iščezao već početkom XIII veka, a u Humu, Trebinju i Zeti od 50-tih do 70-tih godina XIV veka. U stvari, župani u XIV veku su krupni feudalni posednici koji nemaju ničeg zajedničkog sa županima ranijeg perioda — zaključuje autor.

U zaključku (303—312) autor se ponovo osvrće na stav dosadašnje istoriografije u odnosu na organizaciju župe i institut župana i istraživačima XIX veka zamera što su šemu o počecima društvene organizacije i administrativne uprave kod Srba bazirali na Hegelovoj filozofiji.

Vrednost ove opširne studije iz istorije organizacije administrativne uprave u srednjovekovnoj srpskoj državi leži bez sumnje u tome što je autor dao kritički osvrt na celokupnu literaturu koja se odnosi na to pitanje i pokušao da na osnovu izvora prati evoluciju instituta župe i župana tokom srednjeg veka, što mu je omogućilo da dođe do interesantnih zaključaka u vezi sa razvojem ovih instituta.

Dušanka Dinić-Knežević

A. P. K A Ž D A N, VIZANTIJSKAJA KULJTURA (X—XII st.), Moskva 1968, 232.

Sudeći po naslovu, ova bi knjiga morala biti posvećena duhovnim vrijednostima koje su stvorili Bizantinci. Kada je, međutim, otvorimo, naći ćemo u njoj ogledе o gospodarstvu, državnoj vlasti i obilježja socijalnih veza, pa se tako očito vidi da je pred nama zamašan rad kome sadržaj, kao što se običava pisati, znatno nadilazi okvire naslova. Tom se sadržajnošću odlikuje čitava knjiga.

Uzmimo, na primjer, ogled »Umjetnički ideal«. U njemu se daje karakteristika iluzionizma i uopćenog spiritualističkog postupka — onih sustava prikazivanja stvarnosti koje su bizantski umjetnici imali na raspolaganju, daje se osnovni cilj njihova stvaranja — pronicanje u bit apstraktne ideje; daju se zapažanja koja pokazuju da Bizantinci nisu osuđivali tjelesno — ono je za njih bilo božje djelo. Govori se o prevladavanju raskida između »uzvišenog« i »prostog« u umjetnosti, o tretmanu ljubavi, o simbolizmu i didaktičnosti bizantske umjetnosti, o upotrebi stilističke simetrije, ritmičkih ponavljanja u književnosti, o dekonkretizaciji i tradicionalnim »klišeima« u umjetnosti. Autor otkriva dematerijalizaciju oblika u arhitekturi i asocijativnost mišljenja umjetnika, karakterizira težnju za stvaranjem sveobuhvatnih djela, te ublaživanje emocionalne napetosti, manji dramatism u bizantskoj umjetnosti u usporedbi sa suvremenom zapadnom (romaničkom) umjetnošću — takav je sumaran popis tema u tom poglavlju.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb